

לז

הסמכות לגזור תענית ציבור בזמן הזה

מבוא

- א. גוזרי תעניות בתקופת המשנה והתלמוד
 - ב. גוזרי תענית ציבור בארץ ישראל ובחור"ל
 1. ריבוי גשמים בבבל
 2. אין להחמיר על בני בבל
 3. אין נשיא בבבל
 - ג. אופי תענית ציבור בארץ ובחור"ל
 - ד. גוזרי תענית בזמן הזה
- סיכום

מבוא

צום הרביעי, החמישי, השביעי והעשירי ובנוסף אליהם צום אסתר קבועים בלוח השנה, ולעתיד לבוא ייפכו לששון ולשמחה (זכריה ת, יט). אולם ישנן צרות נוספות שעליהן יש לגזור תענית ולהתפלל, כגון בעת מחסור בגשמים, בשעת מלחמה, בהתרחש מגפה ועוד. למי הסמכות כיום לגזור תענית ציבור שתחייב את הקהל כולו? האם כל רב יכול לקבוע זאת לקהילתו? ומיהו שרשאי לקבוע תענית לכלל ישראל? מה ההבדל בין תענית ציבור לתענית יחיד? האם יש הבדל באופיין של תעניות הציבור בארץ ובחור"ל?

א. גוזרי תעניות בתקופת המשנה והתלמוד

במשנה תענית (א, ד) הובא סדרן של תעניות גשמים:

הגיע י"ז במרחשוון ולא ירדו גשמים, התחילו היחידים מתענים ג' תעניות (=שני, חמישי ושני): אוכלין ושותים משחשיכה, ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה.

תענית זו היא תענית של יחידים – תלמידי החכמים, ואין צריך לגזור ולהכריז על עצם קיום התענית. המשנה שם (א, ה) ממשיכה ומפרטת את הדין במקרה שלא ירדו גשמים עד ראש חודש כסלו:

בית דין גוזרים שלוש תעניות על הציבור: אוכלים ושותים משחשיכה, ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה.

כאן מדובר על תענית שמוטלת על כל הציבור, ובית הדין הם הגוזרים אותה. אם עדיין לא ירדו גשמים – בית הדין גוזרים תעניות נוספות. כך נאמר במשנה שם (א, ו):

עברו אלו ולא נענו, בית דין גוזרים שלוש תעניות אחרות על הציבור:
אוכלין ושותין מבעוד יום, ואסורין במלאכה וברחיצה בסיכה ובנעילת
הסנדל ובתשמיש המיטה, ונועלין את המרחצאות.

אם תעניות ציבור אלו לא הועילו, צריכים בית הדין לגזור עוד שבע תעניות נוספות חמורות מהקודמות. בנוסף לכל מה שעשו בפעמים הקודמות, יש לעשות גם את הדברים הבאים:

באלו מתריעין ונועלין את החנויות. בשני מטין עם חשיכה, ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת. עברו אלו ולא נענו, ממעטין במשא ומתן, בבניין, בנטיעה, באירוסין ובנישואין ובשאלת שלום בין אדם לחבירו, כבני אדם הנזופין למקום. היחידים חוזרים ומתעניין.

לאחר שלוש עשרה תעניות ציבור – שלוש שבהן התענו רק תלמידי החכמים, ועוד עשר תעניות שנגזרו על הציבור על ידי בית הדין – היחידים, תלמידי החכמים, חוזרים ומתענים, ואין הם זקוקים לגזירת בית דין. מסדר זה של תעניות הגשמים עולה שתענית המוטלת על כלל ציבור צריכה להיגזר על ידי בית דין. אין המשנה והגמרא מפרטות את מעמדו הנדרש של אותו בית הדין: האם מדובר על בית דין של סמוכים או של הדיוטות? האם יכול להיות זה בית דין שבכל מקום ובכל עיר? האם זה של ארץ ישראל או אף של חוץ לארץ? והאם הכרח הוא שדווקא בית דין יגזור את התענית או שכל הנהגה רוחנית מקובלת אחרת בעם ישראל יכולה לעשות כן? כמו כן, לא מבואר אם גם בתעניות ציבור אחרות, הבאות בעקבות פורעניות שונות שאינן עצירת גשמים, יש צורך בגזירת בית דין.

מצינו מספר פעמים שתנאים ואמוראים גזרו תעניות על צרת גשמים וצרות אחרות. בירושלמי תענית (ג, ד) מסופר על ר' יהושע, ר' חנינא, ר' אליעזר, ר' אחא ור' יהודה הנשיא שגזרו תעניות ציבור על גשמים ופורעניות אחרות. בבבלי תענית (יד ע"א) מצינו שר' יהודה הנשיא גזר תענית:

בשני דר' יהודה נשיאה הווה צערא. גזר תלת עשרה תעניות, ולא איעני.¹

בגמרא תענית (כד ע"א-ע"ב; כה ע"א) ישנה רשימה ארוכה של תנאים ואמוראים, אשר אינם נשיאי ישראל, ושגזרו תעניות ציבור על גשמים ועל צרות אחרות בארץ ישראל

1. רש"י שם, ד"ה גזר, תוס' שם, ד"ה ר' יהודה נשיאה, הרמב"ן, רבינו גרשום וראשונים נוספים מוכיחים מהמשך הסוגיה שם שמדובר על פורעניות אחרות, ולא על מחסור בגשמים.

ובבבל: רב, רב נחמן, רבה, רב פפא, רב חמא, ר' יהושע בן לוי, לוי, שמואל הקטן, וכמובן – ר' יהודה הנשיא.
מה תוקפן של גזירת תעניות אלו של התנאים והאמוראים, והאם יש הבדל בין גזירת תענית בארץ ובחו"ל?

ב. גוזרי תענית ציבור בארץ ישראל ובחו"ל

בגמרא תענית (יא ע"ב) נאמר: "אמר ר' ירמיה בר אבא: אין תענית ציבור בבבל, אלא תשעה באב בלבד". מדוע אין תענית ציבור בבבל? בראשונים מצינו שלושה הסברים:

1. ריבוי גשמים בבבל

תוס' שם פירשו שהסיבה היא: "שהיה להם הרבה גשמים"². ואכן, בגמרא בתענית (י ע"א) נאמר: "[בבבל] טבעני ולא יבשני". מכאן נסיק, שבמידה שיש צורך להתפלל על גשמים, יצטרכו להתענות גם שם, וכן בארצות אחרות בחו"ל שזקוקות לגשם. כמו כן, עולה מכאן שעל פורעניות אחרות, שאינן קשורות לכמות המים שיש בבבל, כן יש לגזור תענית ציבור גם בבבל.³

רש"י לפסחים נד ע"ב, ד"ה אין, מפרש בדומה לתוס' בתענית. לפי דבריו, אין תענית ציבור בבבל – "הואיל ואין צריכין לגשמים". גם בתענית (י ע"א) כותב רש"י, ד"ה עתירה: "עשירה היא בבל, שקוצרים בה תבואה בלא מטר, שאינן צריכים לגשמים". מדבריו לא ברור אם כוונתו להסבר התוס' כאן (שבבבל יש אמנם רק מעט גשמים, אבל הם מספיקים), או שבבל כלל לא צריכה לגשמים; אך מכל מקום התוצאה דומה: אין צורך לגזור שם תענית על הגשמים.

וממשיך רש"י: "אם גוזרים על דבר אחר, אין חומר תענית ציבור נוהג בו לאכול מבעוד יום וליאסר במלאכה ושאר חומרי האמורים שם". מדבריו משמע, שהמשפט בגמרא: "אין תענית ציבור בבבל" לא בא לשלול את קיומה של תענית ציבור בבבל, אלא לבאר שחומרת התענית שונה: אין מתחילים את התענית מבעוד יום, ואין היום נאסר במלאכה ובשאר עינויים. התענית בבבל מורכבת רק מצום, אי-אכילה ואי-שתיה, מהבוקר ועד הערב. מכאן שגם אם יגזרו שלוש עשרה תעניות – כפי שגזר רבי על פורעניות אחרות בגמרא תענית (יד ע"א) – לא ינהגו בהן את כל החומרות כפי שנהוג בארץ ישראל. כך כותבים, למשל, התוס' לתענית יג ע"א, ד"ה וכל:

2. כך פירשו: תוס' שם, ד"ה אין, רבינו יהונתן, ספר ההשלמה לתענית יב ע"א, וכן הראב"ד המובא ברמב"ן לתענית יא ע"ב, המאירי, ועוד.

3. כך מעירים הרמב"ן לתענית יא ע"ב, והריטב"א לתענית יב ע"ב.

ועכשיו שאין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב, מותרין אפילו בחמין, אפילו י"ז תמוז וצום גדליה. כך פסק ראב"ה. ור' יואל אביו אסר לרחוץ בחמין.

2. אין להחמיר על בני בבל

פירוש אחר כותב הר"ן, ולפי דבריו "אין תענית ציבור בבבל" מפני שהארץ קרה, ואין להחמיר עליהם בנעילות הסנדל; כמו כן, אין לחייבם להפסיק מבעוד יום או לאוסרם במלאכה, מפני שהם עניים; ואין לאוסרם ברחיצה ובסיכה, מפני שאינם בריאים, או שכיון שהותרו במלאכה ובנעילות הסנדל – הותרו להם האיסורים כולם. הר"ן כותב על דברים אלו שהם "דברים חלושים"⁴.

3. אין נשיא בבבל

הרא"ש לתענית א, א, מנמק את טעם דינו של ר' ירמיה בר אבא על פי דברים שכתב הראב"ה:

פירש ראב"ה⁵, לפי שאין שם נשיא, דגרסינן בירושלמי תענית (ב, א): "ר' חלבו אמר לר' יודן נשיאה: פוק עמך וצערך עבר. אמר ר' יוסי: הדא דתימא אלו תעניות דאינון עבדין ליתנא תעניתא, דלית נשיאה עמנו".

קרבן העדה על הירושלמי שם מפרש: "אינון תעניות גמורים, כיון שאין הנשיא עמנו"⁶. דברי הירושלמי הללו בוארו בהרחבה רבה על ידי הרמב"ן לתענית יא ע"ב:

הטעם הנכון הוא, מפני ששינינו במשנה בתענית (י ע"א) בית דין גוזרים על הציבור, ואין בחו"ל בית דין, שהדיוטות הם, ואין בכל גזירתם להשוות תענית שלהם לתענית תורה, שהוא יום כיפור, ותשעה באב שהיא גזירת נביאים. וראיתי בירושלמי תענית (ב, א) כתוב: "יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה" (יואל ב, טז) – חתן זה נשיא, כלה זה אב בית דין. ר' חלבו אמר לר' יודן נשיאה: פוק עמן וצערך עבר. אמר ר' יוסי: הדא אמרה אילין תענין דאנן עבדין לית אינון תענין. למה? דלית נשיא עמך". וגם זה מן הטעם המבטל תענית ציבור בבבל וכל חו"ל, לפי שאין נשיא ולא אב בית דין שמתענין עמהם ולובשים חלוקם של ישראל, והן שגוזרים תענית על הציבור, והציבור מקבלים עליהם דעתם וגזירותיהם.

4. ר"ן לתענית, ה ע"א בדפי הר"ף, בשם הראב"ד.

5. סוף סימן תתנד.

6. כך מפרש גם הרב אהרן מקרלין, קרן אורה לתענית יא ע"ב.

הריטב"א סובר כרמב"ן, ומוסיף שצריך שיהיה אב בית דין מומחה. המאירי לתענית יא ע"ב כותב, שב"בית דין" – הכוונה היא לסמוכים ומומחים. דברים אלו מסבירים את השוני שבין האמור במשנה לבין הירושלמי: במשנה בתענית (א, ה-ו) נאמר שבית דין הם הגוזרים על התענית, ואילו בירושלמי שם (ב, א) מבואר שהנשיא הוא הגוזר את התענית. הסבר הדבר הוא, שב"בית הדין" או ב"נשיא" – הכוונה היא, כנראה, לסמכות הרוחנית הגבוהה ביותר. במשנה תענית (ב, א) עומדים בראש המעמד הנשיא וראש אב בית דין: "ונותגין אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד נותן בראשו. הזקן שבהן אומר לפניו דברי כבושין".⁷ על כן הירושלמי, שנסוב על משנה זו, מדבר על הנשיא; מה שאין כן במשניות הקודמות (א, ה-ו), שבהן לא מוזכר הנשיא, ולכן ההתייחסות היא באופן כללי לבית הדין כסמכות הרוחנית הגבוהה ביותר.

מדברי הרמב"ן והריטב"א נלמד, שהסיבה שאין גזירת תענית ציבור בבבל אינה קשורה למצב הגשמים שם או בכל מקום אחר בחו"ל,⁸ אלא למעמדם של הגוזרים. תענית נחשבת לתענית ציבור רק אם הגוזרים אותה הם נשיא ואב בית דין. בבבל ובכל מקום אחר בחו"ל אין נשיא ואב בית דין, ולכן אי אפשר לגזור שם תענית ציבור. הרב אהרן מקרלין, קרן אורה לתענית יא ע"ב, מסביר את דעת הרמב"ן, שבבבל אין כח ביד הנשיאים לגזור, ועל כן אין גזירתם גזירה, ועל כל אחד מהיחידים לקבל על עצמו את התענית.

הריטב"א והרמב"ן ממשיכים להוכיח את שיטתם גם מדברי הבבלי תענית (כד ע"א):

"דבי נשיאה גזר תעניתא, ולא אודועי לר' יוחנן ולר' שמעון בן לקיש. לצפרא אודעינהו. אמר ליה ריש לקיש לר' יוחנן, הא לא קבלינן? אמר לו אנן בתרייהו גררינן" – הילכך כיון דקבלה נמי לא צריכה הוי ליה תענית ציבור. אבל בחו"ל, שאין נגררין אחר נשיא, וכל אחד ואחד צריך קבלה בפני עצמו, כתענית יחיד הוא, וזהו טעם נכון וברור. ומה שאמרו "אין תענית ציבור בבבל" – כלומר: אין תענית ציבור בחו"ל, שכן חכמים מזכירין בתלמוד חו"ל בשם "בבל"... ומן הטעם הזה נלמוד שלא אמרו בקולא זו אלא שלא ייאסרו במלאכה ועינויין הללו, אבל לעניין תפילות – מתפללין כ"ד ברכות בחו"ל ומתריעין, ויש להם נעילה.

7. ראה: חיים מנטל, מחקרים בתולדות הסנהדרין, תל אביב תשכ"ט, עמ' 212–214, והערה 79. דוד לוין, תעניות ציבור ודרשות החכמים, "המשתתפים בתענית ציבור – הנשיא", תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד 2001, עמ' 68, 125–131.

8. "בבל" היא שם עצם כללי לכל מקום שהוא מחוץ לארץ ישראל. ראה: הרב צבי יהודה קוק, עולת ראיה, ב, עמ' תצט.

מדברי הריטב"א והרמב"ן עולה, שגזירת הנשיא היא זו שהופכת את התענית לתענית ציבור, ואין צורך בקבלת תענית בתפילת מנחה ביום שלפני התענית, כפי שנדרש בתענית יחיד.⁹ בחו"ל, שאין בה נשיא, כל אחד צריך לקבל על עצמו את התענית, והיא נחשבת תענית יחיד.¹⁰

ג. אופי תענית ציבור בארץ ובחו"ל

אופייה של תענית שרבים מתענים בה בחו"ל שונה מזו שבארץ ישראל. בחו"ל על כל אחד לקבל את התענית מבעוד יום. משמעות התענית עצמה היא הימנעות מאכילה ומשתייה, מהבוקר ועד הערב, אך מותרים בה בשאר העינויים: מלאכה, סיכה, רחיצה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה. מתפללים בה תפילת תענית, כלומר: תפילת שמונה עשרה בתוספת שש ברכות.¹¹ כמו כן היו מתפללים תפילת נעילה בתענית, אם כי הריטב"א לתענית יב ע"ב מסתייג מכך, וכותב שאין נוהגים כן, ולא פשוט שיש להוסיף תפילה יתירה כדוגמת יום כיפור.

הריטב"א מסכם את הדברים כך:

נמצאת למד, שלענין חומר יום התענית ולהפסיק מבעוד יום, צריך תענית ציבור שתהא הסכמה אחת לצירוף אחד; אבל לברכות והתרעות, כל ציבור וציבור רשאי להתחייב בכך, אלא שאין לעשות כן אלא בהגיע עת צרה שזמנו עובר והשעה דחוקה וצריכה רחמים.

ראשונים נוספים מסכימים עקרונית עם דברי הרמב"ן והריטב"א,¹² אולם חלק מהראשונים חלקו בפרטים מסויימים. הרמב"ם, הלכות תענית ג, יא, פוסק כך:

כל תענית שגוזרין הציבור בחוץ לארץ, אוכלים בה בלילה ודינה כדין שאר התעניות, שאין גוזרים על הציבור תענית כגון צום כיפור אלא בארץ ישראל בלבד, ובגלל המטר, ובאותן עשר תעניות שהן שלוש אמצעיות ושבע אחרונות.

המגיד משנה על הרמב"ם שם מציין את דברי הרמב"ן, והלחם משנה הסיק מדברי המגיד משנה שלדעתו הרמב"ם סובר "כטענתו של הרמב"ן, מפני שאין נשיא בחו"ל".

9. תענית יב ע"א; שר"ע, אר"ח, סימן תקסב, ה-ו.
 10. על קבלת תענית יחיד ראה: הגר"ד סולובייצ'יק, שיעורים לזכר אבא מארי, חלק א, עמ' סט-פס.
 11. כמבואר בגמרא תענית טז ע"ב; ברמב"ם, הלכות תענית ד, ה-טז; בלחם משנה שם, הלכה טו; ובשר"ע, אר"ח, סימן תקעט.
 12. הר"ן לתענית, ה ע"א בדפי הר"ף; המאירי לתענית יא ע"ב; הטור (על פי הבנת הבית יוסף), אר"ח, תקסד, ד"ה תענית; הבית יוסף על הטור, אר"ח, סימן תקעה, ד"ה וכל תענית. הרש"ש לפסחים נד ע"ב כותב שדברי הרמב"ן הם טעם נאות.

הלחם משנה שם מוסיף, שעל פי דעת הרמב"ם בהלכות תענית א, י, גם בחו"ל אין צורך שכל יחיד יקבל עליו את התענית בערב התענית. כך כותב גם הבית יוסף על הטור, תחילת סימן תקסב, ד"ה גם.¹³ הראב"ד, המובא ברא"ש לתענית א, יג, סובר כרמב"ן:

ולכולי עלמא הסכמת הציבור להתענות אין צריך קבלה לא במנחה ולא בתפילה, אלא שליח ציבור מכריז והתענית מקובל, ומתפללין תפילת תענית. ואיתא להא מילתא לקמן בגמרא (כד ע"א), דר' יהודה נשיאה גזר תעניתא. אמר לו ריש לקיש לר' יוחנן, והא לא קבילנא? אמר לו אדבי ריש גלותא סמכינן.¹⁴

לפי הראב"ד, הכרזת שליח הציבור מספיקה, ואין צורך בקבלה אישית של כל אחד. הוכחתו היא מהמסופר על גזירת תענית על ידי נשיא בארץ ישראל. הראב"ד משנה את לשון הגמרא וכותב: "אדבי ריש גלותא סמכינן", על אף שבגמרא תשובת ר' יוחנן היתה: "אנן בתרייהו גררינן" – וכוונתו היתה לר' יהודה הנשיא שגזר את התענית. אין מקום להבין, שהראב"ד סובר שהכרזת שליח ציבור בבבל או אף ריש גלותא מקבילה לגזירת נשיא בארץ ישראל, הואיל והרא"ש, שהביא את דברי הראב"ד הללו, סובר כשיטת הראב"ה, שאין תענית ציבור בבבל במלואה מפני שאין נשיא, כמובא בדברי הרא"ש לתענית א, ט.

הר"ן לתענית ה ע"א בדפי הרי"ף, מעלה אפשרות שבכל זאת תהיה תענית ציבור מלאה בבבל, אם נניח שנשיא שבארץ ישראל יגזור על בני חו"ל, שהרי גם הם כפופים אליו. הר"ן מיישב את הגמרא, בכך שהיא דיברה על תענית ציבור שנגזרה בבבל על בני בבל. תירוץ שני מביא הר"ן, שאין בני ארץ ישראל גוזרים תענית בשל צרות שלהם על בני בבל. האור שמח על הרמב"ם, הלכות תענית ג, יא, טוען שאין הכרח לקבל את דברי הר"ן, וייתכן להסביר שבני חו"ל עשו על פי הנשיא שהיה בארץ ישראל; במקרה כזה אכן תהיה אפשרות לקיים תענית ציבור מלאה גם בחו"ל.

גם המאירי לתענית יב ע"ב כותב, שאם נשיא או גדול או מנהיג גזרו תענית, אין צורך בקבלה. כך כותב הבית יוסף בדעת הטור, סימן תקעה, ד"ה וכל תענית, אם כי הוא מציין שיייתכן שבחו"ל יש צורך בהכרזת תענית, ולכן אם אדם פרטי איננו מודע לכך שגזרו תענית אין ערך לתעניתו, ואילו בארץ ישראל גם אם לא ידע על כך מראש עליו להתענות. גם בעל ערוך השולחן, או"ח, סימן תקסב, לב, כותב, שהכרזת ראשי הציבור כמוה כקבלה, ואין צורך בקבלה אישית של כל אחד.

13. כלשון הרמב"ם פוסק גם השר"ע, או"ח, סימן תקעה, י, וכך גם מפרש המגן אברהם שם, ס"ק י, את פסק השר"ע, אם כי אין הדברים כתובים במפורש ברמב"ם ובשולחן ערוך.

14. עיין גם שר"ת הראב"ד, סימן נט.

ניתן להוסיף ולומר על פי הסבר זה, שעיקר גזירת תענית ציבור היתה על ידי בתי הדין שהיו בארץ ישראל, אשר ינקו את כוחם מהסנהדרין ומנשיא הסנהדרין. בתי הדין יכלו לגזור גם תעניות מקומיות בשל צרה ששייכת לציבור מסויים או מקום מסויים, ולא דווקא במקרה שהצרה הקיפה את כל ארץ ישראל. ואכן ממשניות תענית עולה, שבית הדין בלבד הם הגוזרים תענית (תענית י ע"א; יב ע"ב). אין ספק שגם נשיא הסנהדרין, בתוקף סמכותו, יכול לגזור תענית ציבור, וכפי שאכן מצאנו שעשה ר' יהודה הנשיא מספר פעמים (תענית יד ע"א; שם כד ע"א-ע"ב). במקום ובזמן שהיה נשיא הוא השתתף בתפילות ביחד עם ראש אב בית דין, כדברי המשנה בתענית (ב, א), ברם עיקר הגזירה היתה של בית הדין שבמקום.

יחד עם זאת, לנשיא, מלבד היותו ראש הסנהדרין, היתה גם הנהגה שלטונית, וכדברי הגמרא סנהדרין (ה ע"א): "לא יסור שבט מיהודה" (בראשית מט, י) – אלו ראשי גלויות שבבבל". רש"י שם מפרש: "שבט – לשון שררה". הגמרא שם ממשיכה: "ומחוקק מבין רגליו" – אלו בני בניו של הלל שמלמדים תורה ברבים", ומפרש רש"י: "מחוקק – שררה מועטת". לנשיא היה כח הנהגה בארץ ישראל בנוסף להיותו ראש הסנהדרין, ובית הדין היה כפוף לו. גזירת תענית על ידו בוודאי מחייבת את הכלל. בבבל אין נשיא, אלא רק ראש גלותא. סמכותו של ראש הגולה היא, אמנם, בנושאים שלטוניים, אך לא לגבי חיי הרוח. דברי ר' יוסי בירושלמי תענית (ב, א) שאמר: "אלו תעניות דאינון עבדין לית אינון תעניתא, דלית נשיאה עמנר" – מתפרשים לאור זאת שאין בבבל נשיא שינהיג אותם מבחינה רוחנית ושלטונית כאחת, אך אין בכוננת המשפט לומר שהתענית איננה חלה מפני שלא הנשיא גזר אותה. מכאן שאין כח לבתי הדין שבבבל או בכל מקום אחר שבח"ל לגזור תעניות ציבוריות-כלליות, מאחר שכוחם של בתי הדין בח"ל מוגבל גם בחיי הרוח, שכן אין הם דנים דיני קנסות. מצד שני, ראש גלותא עוסק רק בענייני השלטון, ולא בענייני הרוח. דברי ר' יוסי ביטאו את החסרון בהנהגה השלמה – רוחנית ושלטונית כאחת – שהיתה לנשיא ישראל בארץ ישראל.

ד. גוזרי תענית בזמן הזה

מסתבר, איפוא, שבשביל לגזור תענית ציבור על כלל הציבור אף בארץ ישראל יש צורך בנשיא ובאב בית דין, ולדעת חלק מהראשונים – הנשיא ובית הדין צריכים להיות סמוכים ומומחים. בתי דינים כאלו היו רק בארץ ישראל. בבבל לא דנו דיני קנסות כי לא היו שם סמוכים ומומחים.¹⁵

15. בבא קמא טו ע"ב; רמב"ם, הלכות סנהדרין ה, ט; שר"ע, ח"מ, א, א.

לפי זה יש לשאול: כיום, שאין לנו נשיא ובית דין, ובוודאי שלא סמוכים ומומחים, האם גם בארץ ישראל אין לקיים תענית ציבור מלאה? בעניין זה עוסק הנצי"ב בהעמק שאלה על השאלות, סימן קנח, עמ' רנב:

הא שנצרכים לנשיא – אינו אלא בשאר צרות, שלא מן המשנה הוא להתענות בכל חומריו. משום הכי כשמסכימים לגזור חומר תענית ציבור, כמו שהסכימו מרדכי ואסתר, היו נזקקים להסכמת הנשיא. מה שאין כן בעצירת גשמים, שדינא הוא על פי סדר המשנה, שוב אין נזקקים לנשיא כלל. וממילא בבבל, דלגשמים אין צורך, ולשאר צרות אין נשיא, אין תענית ציבור בחומריו.¹⁶

לפי הנצי"ב, על מנת לגזור תעניות גשמים בארץ ישראל אין צורך בנשיא, ואילו בשאר תעניות על פורעניות אחרות לא נוכל לגזור כיום בארץ ישראל כיון שאין נשיא, ומעמדן של תעניות כאלו יהיה כשל תעניות יחיד. גם בחו"ל אי אפשר לגזור תענית ציבור, מפני שאין שם נשיא.

לגבי תענית ציבור על גשמים בחו"ל – מרש"י ומתוס' לתענית יא ע"ב משמע, שרק בבבל אין תענית ציבור על גשמים, אך בשאר ארצות חו"ל יש, ואין צורך בנשיא. אך מהרמב"ם, הלכות תענית ג, יא, עולה שבכל חו"ל אין תענית ציבור על גשמים. החיד"א בברכי יוסף, אר"ח, סימן תקעה, ה, דן אף הוא באפשרות גזירת תענית ציבור בזמן הזה בשל העובדה שאין נשיא, ומעלה מספר אפשרויות לפתור שאלה זו. הוא מביא את דברי הרב יעקב חאגיז, הלכות קטנות, סימן צ, שנשאל על כך, והשיב שבתי הדין של היום עושים את שליחותם של בתי הדין הראשונים. על כך הקשה הברכי יוסף, שהמושג "שליחותיה דקמאי עבדינן" נאמר רק בדבר שכיח ושיש בו חסרון כיס (בבא קמא פד ע"ב); ועוד: אם כך הם פני הדברים, מדוע לא רשאים בית הדין שבחו"ל לגזור גם תענית ציבור?

תשובה נוספת שהוא מביא היא, שבארץ ישראל מצויה גם היום עצירת גשמים, ובחו"ל – לא. על כך טען הברכי יוסף, שגם בחו"ל שכיחה באותה מידה עצירת גשמים, כמו בארץ ישראל.

תשובה אחרת כותב הברכי יוסף, שלנשיא יש כוח לגזור על הציבור, ואין הדבר תלוי במציאותו של בית דין סמוך; ומכיון שכיום אין לנו נשיא, ניתנה הרשות לסתם בית דין שבארץ ישראל לגזור על הגשמים. כך מוכח מדברי הרמב"ם שכתב בהלכות תענית ג, יא, שבארץ ישראל בזמן הזה גוזרים תעניות גשמים. אולם הברכי יוסף מאריך להראות שאין הכרח להסביר כך את דברי הרמב"ם, וניתן לומר שגם הרמב"ם מצריך בית דין סמוכים, ולא נשיא; והראיה – הרמב"ם בהלכות תענית ג, יא, אינו מזכיר נשיא.

16. כך הוא כותב גם במרומי שדה לתענית י ע"א, ד"ה ובגולה, ולתענית יא ע"ב, ד"ה אין תענית.

התירוץ האחרון של הברכי יוסף הוא, שגם אם נניח שעל הגוזרים להיות סמוכים, אפשר לומר שהצרות הינן דבר שכיח שיש בו חסרון כיס, ובית הדין של היום מקיים את שליחותם של הראשונים. הסיבה שבח"ל אין גוזרים תעניות היא, שאין כל המקומות שבחוץ לארץ שווים, ויש מקומות שבהם אין עצירת גשמים כלל, וחכמים לא רצו לחלק בין המקומות השונים שבחוץ לארץ; "אך בארץ ישראל, דשכיח תדיר עצירת גשמים, וכך היו נוהגים תדיר, ויש חילוק בין ארץ ישראל לחוץ לארץ בכמה מילי, אוקמה לארץ ישראל כי אורחה, ועבדינן שליחותייהו, דשכיח ואית ביה חסרון כיס כמדובר". את גזירת התעניות בחו"ל המוזכרות בגמרא מסביר הברכי יוסף שלא מדובר על גזירה ממש, אלא האמוראים רק אמרו לציבור והוא נתרצה, דהיינו: היה זה בגדר עצה טובה בלבד.¹⁷

לפי דבריו, נראה שאין להבחין בין גזירת גשמים לבין פורעניות אחרות. בארץ ישראל, שבה שכיחה יותר עצירת גשמים, נוהגים בתעניות ציבור; בבבל אין נוהגים בתעניות גשמים, מפני ששם אין מציאות זו שכיחה, וממילא על מקום כזה לא נאמר ש"שליחותיהו דקמאי עבדינן". לדברי הברכי יוסף הסכים המשנה ברורה, סימן תקעה, ס"ק כה, ודבריו צוינו גם בשערי תשובה שם, בתחילת הסימן.

הרב יוסף באב"ד, מנחת חינוך, מצוה רפד, אות כד, כותב שדברי הרמב"ן המובאים בר"ן, שבבבל אין סמוכים, צריכים עיון. לדעתו, הטעם שאין תענית ציבור בבבל הוא מפני שבני בבל נידונים כיחידים ולא כציבור, ולכן אין להם תענית ציבור. דבריו מתבססים על דברי הגמרא בהוריות (ג ע"א), האומרת שבני ארץ ישראל הם הנקראים "קהל", ולא בני חוץ לארץ. כך פסק הרמב"ם בהלכות שגגות יג, ב, וכך כתב גם בפירוש המשנה לבכורות ד, ד: "לפי שבני ארץ ישראל הם הנקראים 'קהל', והקב"ה קרא אותם 'כל הקהל' – ואפילו היו עשרה אנשים, אין משגיחים לזולתם שבח"ל".

הצפנת פענח על הרמב"ם בהלכות ברכות י, יא, כותב בדומה למנחת חינוך, ולדעתו זו כוונת הירושלמי תענית (ב, א). הביטוי "שאינן נשיא עמהם" – משמעותו שאין ליושבי בבל מעמד של ציבור, אלא רק ליושבי ארץ ישראל, ואשר על כן אין תענית ציבור בבבל.

לפי זה מסביר הרב משה צבי נריה, צניף מלוכה, עמ' 115–116, שהסבר הראשונים לדברי הגמרא בתענית (יא ע"ב), שאין תענית ציבור בבבל מפני שאין נשיא – אינו נובע מכך שבבבל אין נשיא בפועל, אלא מכך שבבבל אין אפשרות להעמיד נשיא, מאחר שעל בני בבל אין תורת קהל וציבור. בארץ ישראל, לעומת זאת, גם כיום, שאין לנו

17. ראה עוד: הרב חיים דוד הלוי, שר"ת מים חיים, א, סימן לט.

נשיא, אין הדבר פוגע במעמד של בני הארץ כקהל ישראל וכציבור (מה גם שביכולתם לחדש את הסמיכה ולהעמיד נשיא, וכדברי הרמב"ם בפירוש המשנה לבכורות שם).¹⁸ מכאן שתוקף החלטת הציבור ומנהיגיו כיום בארץ ישראל היא רבה יותר מאשר בחו"ל, על אף שבפועל אין לנו נשיא וסנהדרין. זאת משום שרק יושבי ארץ ישראל הם הנקראים "ציבור", וממילא רק הם יכולים לגזור תענית ציבור. אשר על כן בארץ ישראל הכרזת מנהיגי הציבור מחייבת, ויש בכוחם לגזור תענית ציבור, מה שאין כן מנהיגים בחו"ל. יש להדגיש, שברמב"ם בהלכות תענית ג, יא, לא כתוב שיש צורך בנשיא או בבית דין, והמגיד משנה הוא זה שהסביר באופן זה את הרמב"ם. לאור זאת ניתן להסביר את הרמב"ם שסמכותם של מנהיגי הציבור בארץ ישראל כיום היא מספיקה.

סיכום

א. גוזרי תענית בזמן הזה בארץ ישראל ובחו"ל: רק בארץ ישראל ישנה מסגרת לאומית המחייבת את כלל הציבור, ועל אף שכיום אין לנו נשיא, סנהדרין, ובית דין של מומחים וסמוכים, הרי שביכולתה של כל הנהגה ציבורית-רוחנית לגזור תענית. בחוץ לארץ אין ההנהגה הציבורית מחייבת את הכלל, מפני שאין משמעות למושג "ציבור" בחוץ לארץ. לכן כל התעניות שנבחרו הציבור גוזרים שם הן בגדר תעניות יחיד. כיום בארץ ישראל, רשאית הנהגה רוחנית-ציבורית נבחרת, כלל ארצית או מקומית, אשר מקובלת על הציבור הכללי או הציבור המקומי, לגזור תענית ציבור, אם השעה צריכה לכך.

ב. אופי תעניות הציבור בארץ ישראל ובחו"ל: בארץ ישראל – התענית יכולה להתחיל מבעוד יום, כמו ביום כיפור ובתשעה באב, ואין צורך לקבלה במנחה שלפני התענית. אפשר לגזור על כל העינניים: אכילה, שתיה, רחיצה, סיכה, מלאכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה. מוסיפין בתפילת העמידה עוד שש ברכות נוספות, תוקעים בשופר או בחצוצרה, ובעבר נהגו להתפלל גם נעילה.

בחו"ל – התענית מתחילה מהבוקר, ונמשכת עד הערב. גם תענית שכולם מתענים בה, על כל אחד לקבלה במנחה שלפני התענית. התענית אוסרת רק אכילה ושתיה. מוסיפים בתפילת עמידה שש ברכות נוספות, תוקעים בשופר או בחצוצרה, ובעבר נהגו להתפלל נעילה. על אף שכל הציבור נוהג בתענית, אין היא נקראת תענית ציבור.

18. יסוד תירוץ זה, שביכולתו של עם ישראל כיום למנות סמוכים, ולכן יש להחשיב את המציאות כאילו כבר קיים נשיא בפועל, מופיע גם בספר קובץ על הרמב"ם, בהלכות תענית ג, יא, ובדברי הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק, משך חכמה לשמות יב, א. לעניין אפשרות קידוש החודש בזמן הזה מאותו הטעם, ראה: הגר"ד סולובייצ'ק, קובץ חידושי תורה, עמ' קמה-קסד; הרב משה צבי נריה, צניף מלוכה, עמ' 55.